

*Ігор Лихтей*МЕТА І НАСЛІДКИ ДРУГОГО ПОХОДУ ЧЕСЬКОГО КОРОЛЯ
ПРШЕМИСЛА ОТАКАРА II НА ПРУССІЮ НА ЗЛАМІ 1267–1268 років

У середині XIII ст. Чеське королівство стало відігравати більш вагому роль у суспільно-політичному житті Центральної Європи. Авторитет і могутність країни особливо зросли за правління Пршемисла Отакара II (1253–1278). В умовах послаблення Священної Римської імперії цей чеський володар намагався активно реалізувати ідею утворення універсальної монархії, яка мала об'єднати під його скіпетром території деяких сусідніх держав. Одним із напрямків зовнішньої політики Пршемисла Отакара II був балтійський регіон, зокрема Пруссія, куди він спрямував два хрестових походи. Та якщо перший з них був справою престижу чеського монарха, то під час другого йому майже нічого із задуманого не вдалося реалізувати. Утім заслуговують на увагу не так самі результати цієї збройної виправи, як аналіз далекоглядних планів, які прагнув втілити в життя амбітний чеський монарх.

У 1253 р. після смерті свого батька Вацлава I (1230–1253) Пршемисл Отакар II став повновладним чеським володарем. На той момент ситуація у Священній Римській імперії була неспокійною. Серйозну небезпеку для її правителя Конрада IV (1250–1254), сина і спадкоємця імператора Фрідріха II Штауфена, становив антикороль Вільгельм Голландський (1247–1256). Його було обрано ще в 1247 р. частиною знаті, опозиційно налаштованої до Штауфенів. Щоправда, Вільгельм не мав авторитету серед німецьких князів, його владу визнавали лише частково, переважно в регіоні нижнього Рейну. Після того, як 21 травня 1254 р. у військовому таборі біля поселення Лавелло (південь Італії) Конрад IV помер, в історії імперії настав період міжкоролів'я (*interregnum*, 1254–1273). На той час єдиний син покійного, теж Конрад, який прописався в історії за італійською зменшувальною формою свого імені як Конрадин, не мав ще й двох років. Він народився у шлюбі Конрада IV з Єлизаветою фон Віттельсбах, донькою рейнського пфальцграфа і баварського герцога Оттона II Ясновельможного (1214–1253) з династії Віттельсбахів. Саме під його опікою і знаходився Конрадин.

Наприкінці листопада 1253 р. Оттон II Ясновельможний помер і влада перейшла до його сина Людвіга II Віттельсбаха (1253–1294), при дворі якого надалі виховувався й Конрадин. У 1255 р. спадщину Оттона II

Ясновельможного було поділено між Людвигом II та його братом Генріхом XIII. У результаті, Людвиг II Віттельсбах зберіг владу над Верхньою Баварією і пфальцграфством Рейнським. Решта ж території герцогства, точніше Нижня Баварія, перейшла під владу Генріха XIII Віттельсбаха (1255–1290). Щоправда, обидва брати послуговувалися герцогським титулом¹.

Попри те що Конрадин був ще дитиною, він отримав титул герцога Швабії й претендував на королівський трон Сицилії та Єрусалима. Успадкуванню Конрадином німецького трону протидіяла папська курія². Після смерті 1256 р. Вільгельма Голландського відбулися нові вибори. В результаті, у 1257 р. на німецькому троні знову опинилося двоє володарів – Річард Х Корнуельський (1257–1272), рідний брат англійського правителя Генріха III, і Альфонс X Кастильський (1257–1274), онук короля Філіппа Швабського (1198–1208), дядька Фрідріха II Штауфена³.

Ситуацією скористався Пршемисл Отакар II, який активізував зусилля, спрямовані на приєднання нових земель. Ще наприкінці 1251 року, після того, як у Австрійському герцогстві вимерла чоловіча частина династії Бабенбергів, Пршемислові Отакарові II вдалося здобути це осиротіле територіальне князівство. Своє панування в Австрійському герцогстві він легітимізував завдяки шлюбу (укладеному заднім числом) з останньою представницею династії Бабенбергів – Маргаритою. В ході протиборства з угорським королем Белою IV (1235–1270) чеський правитель підкорив також герцогство Штирію (1261). У 1265 р. Річард Корнуельський призначив Пршемисла Отакара II захисником імперського маєтку на правобережжі Рейну. Чеський король використав свою нову посаду та приєднав до своїх володінь Егерський край, тобто регіон у чесько-німецькому прикордонні з центром у м. Егер (нині – місто Хеб у Чеській Рес-

¹ 'Anonymi chronicon Bavaricum Ab A.C. 1253. ad. A.C. 1518', *Rerum Boicarum Scriptores: Nusquam Antehac Editi Quibus Vicinarum Quoque Gentium nec non Germaniae universae Historiae Ex Monumentis Genuinis Historicis Et Diplomaticis Plurimum Illustrantur*, том 1, Ex Membranis & Chartis vetustis collegit, descripsit ac Monitis praevis indiceque copioissimo instruxit atque edidit Andreas Felix Oefelius Monacensis, Augustae Vindelicorum, 1763, р. 388–389; И.С. СЕМЁНОВ, *Христианские династии Европы. Династии, сохранившие статус владетельных. Генеалогический справочник*, Москва, 2002, с. 150.

² К. ЛАМПРЕХТ, *История германского народа*, Москва, 1895, том второй, части III и IV, с. 208; Э.В. ВИС, *Фридрих II Гогенштауфен*, Москва, 2005, с. 339–340; Б. ГЛОГЕР, *Император. Бог и дьявол. Фридрих II Гогенштауфен в истории и легенде*, Санкт-Петербург, 2003, с. 195–196, 213–214.

³ БРОКГЛУЗ, *История Немецкини у світлинах*, К., 2010, с. 60–61; Э.В. ВИС, *Op. cit.*, с. 339–340, 372; К. ЛАМПРЕХТ, *Op. cit.*, части III и IV, с. 208–212.

публіці – І. Л.). Такі дії Пршемисла Отакара II спричинили війну з баварськими герцогами Віттельсбахами, яка закінчилася в 1267 р. компромісним примиренням⁴.

Чеський володар здійснив два походи на Пруссію (у 1254–1255 і в 1267–1268 роках), які мали різну мету та наслідки. Так, прусський хрестовий похід 1254–1255 років, ймовірно, був організований задля утвердження престижу чеського правителя на міжнародній арені. Ця збройна виправа була успішною. Вона завершилася заснуванням фортеці, названої на честь чеського володаря Королівською кріпостою (*нім.* Кенігсбург; *чеськ.* Кралеvecь). Щоправда, сам Пршемисл Отакар II не брав особистої участі в церемонії заснування фортеці, бо поспішав додому, але виділив для її зведення чималі кошти. Згодом навколо фортеці виросло місто, за яким утвердилася назва Кенігсберг (після Другої світової війни відійшов до Радянського союзу і був перейменований на Калінінград, що нині перебуває у складі Російської Федерації)⁵.

Крім того, чеський правитель долучився й до християнізації цього регіону. У цьому контексті заслуговує на увагу трактат з другої половини XIII ст. “Опис земель”, анонімний автор якого повідомляє про свою присутність на хрестинах одного прусського вождя, де хресним батьком був Пршемисл Отакар II⁶. Отже, під час першого походу на Пруссію чеський володар не лише воював із поганами, але й сприяв поширенню тут християнства. Та попри це, як справедливо наголошує чеський дослідник Йозеф Жемлічка, перший похід Пршемисла Отакара II на Пруссію не приніс бажаних політичних наслідків, а тому чеський володар і надалі продовжував

⁴ І. ЛІХТЕЙ, ‘Універсалістські тенденції в зовнішній політиці чеського короля Пршемисла Отакара II (1253–1278)’, *Науковий вісник Ужгородського університету, серія: історія*, вип. 5 (2000): 67–72; V. NOVOTNÝ, *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha, 1937, s. 3–150; *Přehled dějin Československa. I/1. Do roku 1526*, Praha, 1980, s. 223–227; V. VANÍČEK, “‘Otokarovská’ středověchodní Evropa a říšské interregnum (1245/50–1273)”, *Pocta králi: k 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II*, Brno; Znojmo, 2010, s. 15–41; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha, 2011, s. 97–130.

⁵ PETRI DE DUSBURG, ‘Chronicon terrae Prussiae’, *Scriptores rerum prussicarum: die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, Leipzig, 1861, Erster band, p. 90–92; ПЕТР ИЗ ДУСБУРГА, *Хроника земли Прусской*, Москва, 1997, с. 84–85; І. ЛІХТЕЙ, ‘Універсалістські тенденції в зовнішній політиці чеського короля Пршемисла Отакара II (1253–1278)’, с. 69–71; В.И. КУЛАКОВ, *История Пруссии до 1283 г.*, Москва, 2003, с. 228–230; Э. МАШКЕ, *Немецкий орден*, Санкт-Петербург, 2003, с. 58–60; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 98–101, 131–132.

⁶ ‘Incipiunt descripciones terrarum (Начинається описание земель), Л.С. Чекин “‘Описание земель”, анонимный географический трактат второй половины XIII в.’, *Средние века*, вып. 56 (Москва, 1993): 213, 218.

уважно стежити за ситуацією в цьому регіоні. А через деякий час неспокійний північний схід знову опинився у сфері його безпосередніх інтересів. До того ж, і Папська курія активно переймалася Пруссією, часто закликала європейських можновладців до організації хрестового походу, аби звільнити цей край від язичництва, православної схизми й татарських нападів⁷.

Очевидно, ще в 1257 р. Пршемисл Отакар II дав обітницю вирушити в новий хрестовий похід. На цей раз збройну виправу, мабуть, належало спрямувати не лише на пруські землі, але й проти короля Русі Данила Романовича, який не виправдав сподівань Папської курії. Папа Александр IV (1254–1261) погрожував королю Данилу церковною карою, виконати яку уповноважив оломоуцького та вроцлавського єпископів.

На той час стосунки між Данилом Романовичем і Пршемислом Отакаром II були напруженими. Як союзник угорського правителя Бели IV, король Данило належав до серйозних супротивників чеського володаря. Наприкінці весни – на початку літа 1253 р. Данило Романович і краківський князь Болеслав V Сором'язливий спустошили Опавський край. Восени 1255 р. Пршемисл Отакар II примирився з Болеславом V Сором'язливим, пообіцявши йому допомогу у боротьбі зі “схизматиками й поганамі”. Тоді ж чеський правитель у винагороду за вторгнення у його Опавські володіння отримав з Кракова в подарунок мощі руки св. Станіслава – “коштовніші за золото й самоцвіти”. Примирившись із Болеславом V Сором'язливим, чеський володар мав намір прив'язати до себе шляхом укладення дружніх союзів усіх польських князів. Однак його прагнення так і не реалізувалися: Болеслав V Сором'язливий і надалі перебував у приятельських стосунках із Данилом Романовичем і в 1260 р. вони обидва допомагали угорцям у боротьбі проти Пршемисла Отакара II⁸. Однак у 1257 р. через певні обставини чеському правителю довелося відтермінувати хрестовий похід у Пруссію.

Невдовзі Пршемисл Отакар II досяг чималих успіхів у зовнішній політиці і здобув незаперечний авторитет на європейській політичній

⁷ J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, druhé přepracované vydání, Praha, 1998, s. 177.

⁸ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Praha, 1882, pars II: *annorum 1253–1310*, num. 60, 71, p. 23, 27–28; J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha, 1897, s. 31–32; J. GOLL, ‘Ottokars von Bohmen zweiter Kreuzzug’, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Band XXIII (Innsbruck, 1902): 234–235; В.С. АЛЕКСАНДРОВИЧ, Л.В. ВОЙТОВИЧ, *Король Данило Романович*, Біла Церква, 2013, с. 136. – (*Славянські постаті Середньовіччя*, вип. 3); І. ЛІХТЕЙ, ‘Друга чесько-угорська війна (1260 р.) та участь у ній короля Русі Данила Романовича’, *Науковий вісник Ужгородського університету, серія історія*, вип. 2 (37) (2017): 65–79.

сцені. Він також підтримував тісні стосунки з чільними представниками Тевтонського ордену та Святим престолом. У лютому 1264 р. ландмейстром Тевтонського ордену в Пруссії став Людвіг фон Бальдерсгейм (*Ludwig von Baldersheim*, 1220–1269). До цього часу він був земським комтуром ордену у Чеському королівстві. Це призначення вплинуло на успішні перемовини Пршемисла Отакара II з Людвігом фон Бальдерсгеймом щодо спільних територіальних завоювань у Пруссії⁹. У такій експансії був зацікавлений і Папський престол, що було пов'язано з уповільненням процесу утвердження християнства в Балтиці. Невдовзі після заснування Кенігсберга німецькі рицарі захопили частину приморської Жемайтії, що викликало спротив її жителів. Серйозну небезпеку для Тевтонського ордену становив також засновник Великого князівства Литовського король Міндовг. У липні 1260 р. жемайти під проводом його небожа князя Тройната (Треняти) у битві біля озера Дурбе розгромили військо Тевтонського й Лівонського орденів¹⁰.

Перемога жемайтів надихнула на боротьбу проти Тевтонського ордену пруссів, які у вересні того ж таки 1260 р. повстали. Слід відзначити, що на той час тевтонські рицарі ще не оговталися від першого їхнього повстання, яке спалахнуло у 1242 р. Отже, це було вже друге повстання пруссів проти Тевтонського ордену. Хроніст Петер із Дусбурга називає його другим віровідступництвом пруссів (*apostasia Pruthenorum secunda*). Під проводом авторитетних вождів, провідну роль серед яких відігравав Геркус Манто (Генріх Монте), прусси звільнили більшу частину своїх земель. Вони брали в облогу й штурмували замки тевтонських рицарів, змушуючи тих через голод полишати свої укріплення, вбивали християн та їхніх священників, спалювали храми й каплиці, оскверняли святині й церковне начиння і под. Через обмеженість сил та засобів Тевтонський орден не мав можливості швидко придушити це повстання, й воно тривало аж 15 літ, до 1274 року¹¹.

Збройна боротьба жемайтів і пруссів викликала серйозне занепокоєння папи Александра IV, і на початку 1261 р. він пригадав чеському володареві про його обітницю. Святий отець звернувся із закликом, щоб

⁹ V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, Praha; Litomyšl, 2002, s. 115.

¹⁰ В.Т. ПАШУТО, *Образование Литовского государства*, Москва, 1959, с. 406–408.

¹¹ PETRI DE DUSBURG, 'Chronicon tergae Prussiae', р. 99–131; ПЕТР ИЗ ДУСБУРГА, *Хроника земли Прусской*, с. 91–122; Э. МАШКЕ, *Op. cit.*, с. 61–64; В.И. КУЛАКОВ, *Op. cit.*, с. 230–231; До речі, В. Кулаков вважає, що насправді це було не друге, а третє повстання пруссів проти Тевтонського ордену.

Пршемисл Отакар II негайно поспішив на допомогу братам Тевтонського ордену. Якою була відповідь чеського правителя не відомо та, очевидно, папа Александр IV її вже не дочекався: 25 травня 1261 р. він помер, а Пршемисл Отакар II так і не вирушив у похід¹².

Тим часом боротьбу з Тевтонським і Лівонським орденами активізував король Міндовг. Він також уперто воював із удільними литовськими князями, своїми братами й небожами, прагнучи утвердити одноосібну владу. Тож його родичі стали шукати зручної нагоди, аби розправитися з Міндовгом. Невдовзі Міндовг вдався до необачного кроку, яким і спричинив свою загибель. Річ у тім, що в нього померла дружина й він вирішив узяти шлюб з її сестрою, яка була одружена з князем нальщанським Довмонтом. Та це не зупинило Міндовга й коли та приїхала, аби оплакувати сестру, то він не відпустив її й одружився з нею. Князь Довмонт був шокований, страшенно ображений, і аби відітнути аморальному суперникові, вступив у таємну змову з Тройнатом. До них приєднався ще полоцький князь Товтивіл, а також Ердень – син двоюрідного Міндовгового брата. У 1263 р., коли Міндовг вирушив у похід проти брянського князя Романа, його було вбито разом з двома молодшими синами, яких звали Рукля та Репек¹³.

У покійного короля залишився старший син Войшелк, який тоді не зміг успадкувати батьківську владу. Великим князем литовським став прихильник поганської віри Тройнат. Однак уже в 1264 р. Тройнат загинув у міжусобній боротьбі, і Войшелк, який колись прийняв монаший постриг і служив у православному монастирі поблизу річки Німан, зійшов на великокнязівський престол¹⁴. З ініціативи Войшелка спадкоємцем трону Великого князівства Литовського було визнано Шварна, сина короля Русі Данила Романовича.

Князь Шварно мав певні підстави для того, аби зійти на литовський престол, позаяк був одружений із донькою Міндовга. Деякий час Войшелк і Шварно правили разом¹⁵. У 1267 р. Войшелк повністю передав

¹² J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, s. 32.

¹³ *Полное собрание русских летописей*, изд-е 2-е, Санкт-Петербург, 1908, т. II: *Ипатьевская летопись*, стлб. 859–860; *Літопис руський*, К., 1989, с. 424–425; В.Б. Антонович, 'Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда' [в:] В.Б. Антонович, *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*, К., 1995, с. 647; В.Т. Пашуто, *Образование Литовского государства*, с. 382–383.

¹⁴ *Полное собрание русских летописей*, т. II, стлб. 859–860; *Літопис руський*, с. 424–425; В.Б. Антонович, *Op. cit.*, с. 648–649; В.Т. Пашуто, *Образование Литовского государства*, с. 383–384.

¹⁵ *Полное собрание русских летописей*, т. II, стлб. 830, 858, 862; *Літопис руський*, с. 414, 424–425.

владу в країні Шварнові. Однак уже наступного року під час заколоту литовських вождів Шварна було вбито і великим князем литовським став Тройден, який дотримувався поганських вірувань. У літописі за Іпатіївським списком для характеристики Тройдена вжито кілька спопеляючих епітетів: він і “окаянний, і беззаконний, і проклятий, і немилостивий”, і “нечестивець ... як Ірод ерусалимський і Нерон римський”¹⁶. З моменту сходження Тройдена на великокнязівський трон Литви для тамтешніх християни настали лихі часи.

Ще до загибелі Тройната папа римський Урбан IV (1261–1264) у своїй грамоті від 4 червня 1264 р. став вимагати, аби Пршемисл Отакар II взявся за організацію походу на Пруссію. При цьому папа наголосив, що король Пршемисл Отакар II може залишити під своєю владою землі, які він здобуде під час походу проти руських схизматиків та литовців (*quod Retheni scismatici et Litwani*), та матиме право утримувати їх до тих пір, поки це не завдасть шкоди Тевтонському ордену та іншим католикам¹⁷. На думку медієвіста В. Новотного, при згадці інших католиків папа, ймовірно, мав на увазі поляків¹⁸.

Однак ні тоді, ні упродовж наступних трьох років похід так і не відбувся. Чеський король був зайнятий справами у Священній Римській імперії, переймався вирішенням питання щодо здобуття контролю над Зальцбургським архієпископством і війною з баварськими герцогами Віттельсбахами. Папа ж Урбан IV так і не дочекався моменту реалізації обіцяного походу – 2 жовтня 1264 р. він помер. Новим римським папою став Климент IV (1265–1268)¹⁹. Саме за його понтифікату й відбувся довгоочікуваний другий похід Пршемисла Отакара II на Пруссію.

Як відомо, дозвіл папи Урбана IV на те, аби Пршемисл Отакар II утримував під своїм контролем завойовані території, обмежувався застереженням, що через чеське панування тут не буде спричинено загрозу інтересам Тевтонського ордену. Однак серед тих земель, якими прагнув заволодіти Пршемисл Отакар II, були й такі, на які висував претензії й Тевтонський орден. Очевидно, тоді Пршемисл Отакар II був зайнятий більш важливими справами і не вважав за нагальне врегулювання проблеми спірних із Тевтонським орденем територій, однак тепер, після примирення з баварськими герцогами, чеський король поспішив вирішити це питання.

¹⁶ Полное собрание русских летописей, т. II, стлб. 869; Летопис руський, с. 425–427.

¹⁷ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, pars II, num. 453, p. 176–177.

¹⁸ V. NOVOTNÝ, České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271), s. 155.

¹⁹ Ф. ГРЕГОРОВИУС, История города Рима в Средние века (от V до XVI столетия), Москва, 2008, с. 892–893.

Згідно з умовами договору, укладеного 19 вересня 1267 р., чеський король повністю визнав претензії Тевтонського ордену як щодо тих земель Пруссії, що на той час перебували під його владою, так і щодо територій, які тимчасово відійшли від нього внаслідок повстання пруссів, яке розпочалося в 1260 р. При цьому Пршемисл Отакар II пообіцяв Тевтонському ордену допомогу задля повернення втрачених земель. Крім того, чеський король запевнив рицарів, що ніколи не вдаватиметься до завоювання володінь ордену. Загалом за Тевтонським орденем визнавалося право на більшість прусських земель (*terra Culmensi, Lubonia, Soysim, Pomizania, Pazluch, Landesem, Sambia, Pogzania, Warmia, Natangia et Barchia*). Натомість очільники Тевтонського ордену зобов'язалися (щоправда, із застереженням – наскільки це буде в їхніх силах) допомогти Пршемислові Отакарові II заволодіти Галіндією, Ятвязькою землею та Литвою (*ad acquirendum et occupandum Galandiam, Gethesiam, Lettouiām*)²⁰. Як випливає з тексту документа, чеський король юридично закріпив за собою ті регіони, на які висував претензії. Серед інших тут згадано й Литву.

Хроніст Петр фон Дусбург вказує на те, що Пршемисл Отакар II організував похід задля придушення повстання пруссів²¹. Утім у науковій літературі ведеться дискусія про те, чого ж насправді прагнув досягти чеський володар у ході своєї другої військової кампанії у Пруссії. Так, чеський історик XIX ст. Вацлав Владивой Томек вважає, що Пршемисл Отакар II здійснив цю збройну виправу через свою колишню обіцянку папі²².

Більш докладно й аргументовано щодо другого походу чеського короля на Пруссію висловився історик Ярослав Голл. Він, передусім, відзначив, що головною й кінцевою метою походу Пршемисла Отакара II була Литва. Відтак, на думку Я. Голла, чеський король вирішив заснувати у віддалених підкорених регіонах другу Чеську імперію, маючи намір передати завойовані землі у ленне держання польським князям під своїм сюзеренітетом. Про те, що Литва, Галіндія і Ятвязька земля мали надалі залишатися в союзі з Чеською імперією, свідчить, на думку Я. Голла, і прагнення Пршемисла Отакара II підпорядкувати їх у церковних справах Оломоуцу. Тобто Оломоуц мав стати місцем осідку архієпископа із суфрагантами на згаданих землях, які король чеський сподівався здобути, поширити тут християнську віру й підпорядкувати їх католицькій церкві та своїй владі.

²⁰ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, pars II, num. 558, p. 215.

²¹ PETRI DE DUSBURG, 'Chronicon terrae Prussiae', p. 113–114; ПЕТР ИЗ ДУСБУРГА, *Хроника земли Прусской*, с. 104.

²² В. ТОМЕК, *История Чешского королевства*, Санкт-Петербург, 1868, с. 217.

Однак Оломоуцьке єпископство могло отримати статус архієпископства, а відтак – і відокремитися від Майнцької митрополії не інакше, як з дозволу та за підтримки папської столиці. Разом з тим, Я. Голл відкинув версію про те, нібито Пршемисл Отакар II мав намір заснувати в Оломоуці архієпископство для Чехії й Моравії, або ж узагалі для всіх тих земель, якими володів (як відомо, під владою Пршемисла Отакара II перебували також Австрія і Штирія). Вчений вважав, що така версія виникла через хибне трактування джерел.

Розкривши перед Климентом IV свої плани, король пригадав йому, що Моравія вже в давні часи була місцем осідку архієпископа. Крім того, Я. Голл звернув увагу на те, що Пршемисл Отакар II висловив папі побажання, аби від курії його було призначено верховним воєначальником над усіма тими, хто б із ним потім пішов хрестовим походом на Пруссію²³.

З Ярославом Голлом солідарний і польський історик Броніслав Влодарський. На його думку, Пршемисл Отакар II прагнув, по-перше, заснувати в Литві удільне володіння, яке мав намір з політичною вигодою для себе передати польським князям (тут дослідник наголошує, що таке припущення висловив Ярослав Голл), а по-друге, домогтися підвищення Оломоуцького єпископства до статусу митрополії²⁴.

Судження Я. Голла і Б. Влодарського щодо мети другого походу Пршемисла Отакара II на Пруссію поділяє й литовський учений Адольфас Шапока. При цьому, науковець докладно акцентує на тих вигодах, які мав би чеський король, якби передав завойовані землі в лено польським князям. У такий спосіб, на думку А. Шапоки, чеському правителєві вдалося б вирішити кілька політичних питань: по-перше, мазовецькі й куявські князі отримали б у володіння землі ятвягів і Галіндії, через які конфліктували з Орденом; по-друге, краківський князь Болеслав Сором'язливий перестав би підтримувати свого тестя – угорського короля Белу IV – у його протистоянні з Пршемислом Отакаром II²⁵. З висновками А. Шапоки погоджується і литовський історик Едвардас Гудавичус²⁶.

Вивченням питання боротьби чеського короля за утвердження своєї влади у балтійському регіоні займається також литовський дослідник Артурас Дубоніс. Він вважає, що Пршемисл Отакар був одним із серйозних

²³ J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, s. 35.

²⁴ BR. WŁODARSKI, *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów, 1931, s. 52.

²⁵ A. ŠAPOKA, *Pšemislo (Ottokaro) II žygiai į Prūsus, Praeitis*, t. 3: 1939–1940, Vilnius, 1992, p. 22.

²⁶ E. GUDAVIČIUS, *Kryžiauskarai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 147–148.

претендентів (крім Тевтонського ордену та Тройдена) на спадщину Міндовга. Вчений наголошує, що чеський король зі своїми великими політичними амбіціями цікавився справами язичників балтів, а свідчення про ситуацію в регіоні він міг отримати від пруських єпископів, які були присутні на його коронації в 1261 р. у Празі, від папи і, можливо, від князя Лева (сина короля Данила Романовича і брата Шварна). При цьому, відзначає А. Дубоніс, своє право на Литву зберігав і Святий Отець, який виявився четвертим претендентом на трон країни²⁷. Від нього залежало й вирішення питання щодо підвищення Оломоуцького єпископства до статусу архієпископства, на чому свого часу акцентував Я. Голл.

Міркування Я. Голла щодо заснування Оломоуцького архієпископства розвинув його учень Вацлав Новотний. Він, зокрема, відзначив, що розробляючи такий далекоглядний план, Пршемисл Отакар II не міг принизити Прагу, яка раніше за Оломоуц стала місцем осідку єпископа. Тому архієпископство з центром в Оломоуці, вважає дослідник, призначалося лише для новопідкорених східних земель. І хоча в проханні до папи Пршемисл Отакар II пригадав, що в Моравії колись уже існувало архієпископство, однак Прага, як наголошує В. Новотний, не мала підпорядковуватися новоствореній Оломоуцькій митрополії²⁸.

Погляди В. Новотного поділяє сучасний чеський історик Вратіслав Ванічек. Він припускає, що внаслідок другого пруського походу Пршемисл Отакар II, найбільш вірогідно, прагнув або здобути нові території в заселеній поганами Литві, або ж домогтися піднесення Оломоуцького єпископства до статусу церковної митрополії, тобто архієпископства, яке мало виконувати місійну роль на підкорених східних землях. Чеський король, твердить В. Ванічек, прагнув втрутитися у боротьбу в Балтиці, аби, за можливості, підготувати ґрунт для християнізації тамтешнього люду. Адже створення “Нової Чехії” на заселеній поганами Півночі відповідало високій місії заснування нових християнських спільнот, ідея якої на той час вже набула поширення в Палестині²⁹.

Медієвіст Й. Жемлічка наголошує, що в разі успіху другого пруського походу підкорені чеським королем землі мали перейти під його верховну владу, але їхнім безпосереднім ленним власником, очевидно,

²⁷ А. ДУБОНИС, ‘Борьба за литовский престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.)’, *Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр.*, вип. 4 (К., 2004): 136–139.

²⁸ V. NOVOTNÝ, *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, s. 157–159.

²⁹ V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, s. 114–115.

мала б стати Польща. У політичній прив'язці польських князів до чеських інтересів, завершує свою думку вчений, Пршемисл Отакар II, мабуть, вбачав смисл свого далекоглядного плану, про який можемо, напевно, лише здогадуватися, спираючись на фрагментарні свідчення нечисленних джерел³⁰.

Перед тим, як вирушити в похід, Пршемисл Отакар II прагнув заручитися підтримкою папської курії у справі підвищення Оломоуцького єпископства до статусу архієпископства, яке мало стати центром поширення християнства на новоприєднаних землях. Однак результатів перемовин з цього приводу він не дочекався, і разом з оломоуцьким єпископом Бруно вирушив у похід. Слід відзначити, що в листопаді 1267 р. єпископ Бруно, який мав уже 60 літ, навіть склав заповіт, після чого на чолі штирійської та, мабуть, і моравської шляхти вирушив із Пршемислом Отакаром II на північ³¹.

Уже 3 січня 1268 р. у м. Хелмно за посередництва Пршемисла Отакара II було укладено мир між князем поморських слов'ян Мествінем (Мстивоєм) II і Людвігом фон Бальдерсгеймом, ландмейстром Тевтонського ордену в Пруссії³². У результаті, Орден уникнув небезпечної коаліції гданського Помор'я з повсталими пруссами. Щоправда, сам похід Пршемисла Отакара II виявився короткочасним, що було зумовлено несприятливими погодними умовами, спричиненими теплою зимою. Про це, зокрема, повідомляють джерела. Йдеться про хроніки Оттокара Штирійського³³, Петера фон Дусбурга³⁴, Йоанна Вікторінського³⁵, про «Аннали пруських походів»³⁶ та продовження «Цветлинських анналів»³⁷.

Історик Я. Голл відзначає, що коли частина війська Пршемисла Отакара II біля міста Торуня переправилася через замерзлу Віслу, то раптово

³⁰ J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, s. 177.

³¹ *Závět' olomouckého biskupa Bruna z roku 1267*, přípr. KAREL JIŘÍK, Ostrava 1968, 31 s.; V. VANIČEK, *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, s. 116.

³² *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, pars II, num. 592, p. 228.

³³ 'Ottokars Österreichische Reimchronik', *Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters*, Hannover, MDCCCLXXX (1890), tomus V, pars I, p. 126–129, v. 9591–9776.

³⁴ PETRI DE DUSBURG, 'Chronicon terrae Prussiae', p. 113–114; ПЕТР ИЗ ДУСБУРГА, *Хроника земли Прусской*, с. 104.

³⁵ 'Iohannes Victoriensis. 1211–1343', *Fontes rerum germanicarum = Geschichtsquellen Deutschlands*, herausgegeben von JOH. FRIEDRICH BOEHMER, Stuttgart, 1843, erster band. Johannes Victoriensis und andere Geschichtsquellen Deutschlands im vierzenten Jahrhundert, p. 296.

³⁶ 'Annales expeditialis prussici. 1233–1414', *Scriptores rerum prussicarum: die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, Leipzig, 1866, dritter band, p. 10.

³⁷ 'Continuatio Zwetlensis III. a. 1241–1329', *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae*, MDCCCLI [1851], tomus IX, p. 656.

настала відлига; коли ж ті вояки, які перебували вже на другому боці річки, за наказом чеського короля поверталися назад, то лід під ними став ламатися й чимало з них загинуло³⁸. Інший чеський дослідник В. Ванічек теж вважає, що раптове зимове потепління послужило важливим чинником припинення походу. Він, зокрема, наголошує, що головною перешкодою для подальшого просування війська стала відлига, внаслідок чого увесь регіон перетворився в багно. Сам Пршемисл Отакар II поспішив додому і вже 16 лютого 1268 р., згідно зі свідченням джерел, перебував у Празі³⁹.

Отже, Пршемисл Отакар II так і не взяв участі у придушенні повстання пруссів. Хоча насправді, як твердять історики, плани чеського короля щодо другого походу на Пруссію були більш далекоглядними. Щоправда, їх реалізації зашкодили не лише несприятливі погодні умови, але, можливо, й відсутність порозуміння з боку Апостольської Столиці.

У січні 1268 р. папа Климент IV видав кілька грамот, які означали його суттєве втручання у відносини між Чеським королівством і Тевтонським орденом. Перші дві грамоти датовано 20-им січня 1268 р. й адресовано чеському королю. В одній із них наголошується, що Пршемисл Отакар II може заснувати в Литві королівське удільне володіння (*solium regni*) і призначити тут володарем особу, яка є вірною й відданою римській церкві (*personam fidelem et ecclesie Romane devotam*)⁴⁰. Тобто, Климент IV, очевидно, не мав наміру передати Пршемислові Отакарові II пряму і спадкову владу над підкореними землями. В іншій грамоті папа висловлює своє ставлення до ідеї підвищення Оломоуцького єпископства до статусу архієпископства, яке б виконувало місіонерську діяльність, спрямовану на поширення християнства у литовських землях. Як випливає зі змісту цієї грамоти, Климент IV не був готовий порушити права Майнцького архієпископа, якому підпорядковувалося Оломоуцьке єпископство, бо не хотів псувати з ним стосунки⁴¹.

Зрозуміло, що така відповідь не могла потішити чеського володаря, адже він, як вважає німецький дослідник Йорг Конрад Генш, пов'язував другий хрестовий похід на Пруссію з можливістю реалізувати довгостроковий план щодо надання Оломоуцькому єпископству статусу архієпископства. Свої наміри Пршемисл Отакар II повинен був мотивувати тривалою

³⁸ J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, s. 35.

³⁹ V. VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek III., 1250–1310*, s. 117.

⁴⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, Pragae, 1981, tomi V: *fasciculis secundus, inde ab a. MCCLXVII ad a. MCCLXXVIII*, num. 538, p. 96–98.

⁴¹ *Ibid.*, num. 539, p. 98–99.

традицією існування т. зв. Методієвого архієпископства, що було необхідною передумовою задля того, аби звільнити чеські землі з-під юрисдикції Майнцької дієцезії. До справи він залучив свого досвідченого й усіма шанованого політичного радника – оломоуцького єпископа Бруно. Та попри це, Пршемисл Отакар II не зміг реалізувати жодної зі своїх цілей: не надав суттєвої допомоги Тевтонському ордену у боротьбі з пруссами, не підкорив нові території, не домігся того, щоб Оломоуцьке єпископство стало архієпископством.

Відхилення ж Климентом IV планів чеського короля Йорг Генш обгрутовує тим, що папа, з одного боку, не бажав наживати собі ворога в особі майнцького архієпископа Вернера фон Епштейна (1259–1284), а з іншого – мав антипатію до посилення позицій Пршемисла Отакара II. Адже у випадку створення по сусідству з Тевтонським орденом васальної держави і в разі встановлення контролю над польськими князівствами чеський король аж занадто зміцнив би свою владу. Не відкидає Й.К. Генш і спробу Пршемисла Отакара II створити велетенську імперію від Середземного до Балтійського морів. Однак відсутність у джерелах згадки про наявність такого плану не дозволяє окреслити точні контури такої універсальної монархії⁴².

Наступну грамоту папа видав 25 січня 1268 р., і вона була призначена для оломоуцького єпископа Бруно. У ній Климент IV дозволив єпископові Бруно організувати на підкорених землях місійну діюцезію, управляти нею, але до тих пір, поки не буде ухвалено якое інше рішення щодо цієї церковної структури⁴³. І нарешті 26 січня 1268 р. з'явилася ще одна папська грамота, адресована Пршемислові Отакарові II, яка містила нове роз'яснення його повноважень. На цей раз Климент IV відзначає, що чеський король може не лише вільно володіти завойованими землями (за винятком тих територій, які належать Тевтонському ордену), але й розпоряджатися ними так, як вважатиме за доцільне⁴⁴. Очевидно, папа усвідомив, що Пршемисл Отакар II може обурюватися тими обмеженими повноваженнями, які зафіксовані в грамоті від 20 січня 1268 р., тож тепер йому було надано більшу самостійність щодо дій у завойованих землях. Та ситуацію це не врятувало: чеський король не мав наміру повертатися до пруських справ. Можливо, на нього вплинув трагічний факт загибелі його вояків у водах Вісли.

⁴² J.K. HOENSCH, *Přemysl Otakar II. von Böhmen: Der goldene König*, Graz; Wien, 1989, S. 74–79, 147–151.

⁴³ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, tomi V, num. 540, p. 99–100.

⁴⁴ *Ibid.*, num. 541, p. 100–101.

Узагальнюючи викладений матеріал, можемо зробити такі висновки. Передусім слід відзначити, що в силу різних причин другий хрестовий похід Пршемисла Отакара II на Пруссію кілька разів відкладався, не був доведений до логічного завершення, а отже, і не досяг тих цілей, реалізації яких прагнув під час його організації чеський володар. Офіційна мета цієї збройної акції – надання допомоги Тевтонському ордену в придушенні повстання пруссів, які були язичниками. Насправді ж, устремління Пршемисла Отакара II мали більш далекоглядний характер. Він прагнув завоювати нові території, можливо навіть здобути вихід до Балтійського моря задля створення універсальної монархії. Важливою складовою планів чеського володаря був також намір домогтися надання Оломоуцькому єпископству статусу архієпископства, яке б відіграло важливу роль у поширенні християнства на підкорених землях, заселених поганями. Це також був зручний привід для того, аби звільнити Оломоуцьке єпископство з-під влади майнцького архієпископа. Однак папа Климент IV не міг задовольнити бажання Пршемисла Отакара II, аби не втратити такого важливого союзника, як майнцький архієпископ. Похід спіткала невдача, що було зумовлено передусім різким потеплінням і паводком. У разі ж продовження цієї збройної виправи прусське повстання, мабуть, вдалося б приборкати раніше.